

Олена Погрібна

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДРУКОВАНИХ ВИДАНЬ СХІДНОЇ І ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.

У статті здійснено комплексний порівняльний аналіз української преси 1830–1863 років у контексті історичних подій, а саме — особливостей розвитку друківаних органів на двох частинах розділеної України. Встановлено відмінні та спільні ознаки, які властиві виданням Східної і Західної України в період між двома жорсткими цензурними постановами: Цензурним уставом 1826 р. і Валувєвським циркуляром 1863 р.

Ключові слова: альманах, газета, видавнича справа, друківане видання, преса, часопис, цензура.

В статье осуществлен комплексный сравнительный анализ украинской прессы 1830–1863 годов в контексте исторических событий, а именно — особенностей развития печатных органов в двух регионах разделенной Украины. Обозначены отличительные и общие признаки, присущие изданиям Восточной и Западной Украины в период между двумя жесткими цензурными указами: Цензурным уставом 1826 и Валувевским циркуляром 1863 годов.

Ключевые слова: альманах, газета, издательское дело, печатное издание, пресса, журнал, цензура.

The article focuses on a complex comparative analysis of the Ukrainian press of 1830–1863 in the context of historic events, namely the specific features of the printed media development on the two parts of the separated Ukraine. The article also outlines distinguishing and similar features characteristic of Eastern and Western Ukrainian publications in the period between the two severe censorship regulations: The 18 26 Censorship Regulation and Valuyev Edict of 1863.

Key words: publishing business, printed publication, press, almanac, journal, newspaper, censorship.

Історичний розвиток України характеризується тривалою відсутністю державності, тому осмислення багатьох явищ української історії неможливе без ґрунтового аналізу друківаних видань, які засвідчували існування нації та репрезентували громадську думку

українського народу. Особливо це стосується аналізованого періоду, протягом якого в умовах поділу України між двома імперіями виникала українська преса українською мовою.

У наукових студіях представлено значну кількість праць, присвячених дослідженню окресленого періоду. Перші розвідки з історії видавничої справи й журналістики з'являються на початку ХХ ст. (див. праці Б. Грінченка, С. Єфремова, В. Ігнатієнка, І. Кревецького, І. Франка). Виникнення і функціонування української преси вивчали зарубіжні вчені (наприклад, А. Животко).

За радянських часів продовжується дослідження історії українських видань, у результаті чого з'являється численна кількість праць, присвячених аналізу основних віх становлення преси. Серед значного масиву наукових розвідок варто виокремити дослідження В. Дмитрука і П. Федченка, однак варто констатувати, що трактування науковцями історичних подій, а відтак і розвитку української преси, підпорядковані радянській ідеології.

Аналіз характерних ознак становлення і розвитку українського друкованого слова набув особливої актуальності в історії видавничої справи й журналістики за часів незалежності України, коли науковці отримали вільний доступ до заборонених за радянських часів архівних і рукописних документів. У результаті плідної роботи сучасних учених з'явилося чимало ґрунтовних наукових студій (див. роботи В. Гутковського і О. Олексина, І. Крупського, В. Лизанчука, І. Михайлина, М. Низового, М. Тимошика та ін.).

Однак, у зв'язку з можливістю вивчення нових джерел дослідження і потребою в переоцінці історичних фактів, окреслена тема потребує подальшого аналізу й осмислення, що визначає *актуальність* наукового пошуку. Проблема ускладнюється тим, що велика кількість українських періодичних видань, які виходили в 30–60-х рр. ХІХ ст., нині зберігається у приватних колекціях, архівах, музеях і фондах бібліотек різних країн світу, що суттєво ускладнює дослідницьку роботу науковців.

Метою пропонованої статті є зосередження уваги на 1830–1863 рр. ХІХ ст., тобто на періоді між двома жорсткими цензурними постановами: Цензурним уставом 1826 р. і Валуєвським циркуляром 1863 р. Відтак ставимо *завдання* провести комплексний порівняльний аналіз української преси 1830–1863 рр. у контексті історичних подій, а

саме — особливостей функціонування друкованих органів на двох частинах розділеної України.

Становлення преси будь-якої країни в першу чергу залежить від тих історичних умов, у яких вона виникає і функціонує. Як відомо, у ХІХ — на початку ХХ ст. українські землі були розділені між двома імперіями: Російською і Австрійською. Розвиток українського друкованого слова на територіях цих двох держав відбувався по-різному:

— політика російського уряду була спрямована на те, щоб українці якнайшвидше позбулися своїх національних рис, у зв'язку з чим на східноукраїнських землях запроваджувалися загальноімперські порядки, що були спрямовані на русифікацію українського народу. Наслідком цього стало те, що українська преса, яка виникла у Східній Україні, до початку 60-х рр. майже зникла у цьому регіоні, і тільки час від часу з'являлися альманахи, збірники та часописи, які свідчили про потребу читацької аудиторії у друкованих органах. Водночас, у кінці 50-х рр. спостерігається певне послаблення царської цензури;

— головною особливістю Австрійської імперії була етнічна різноманітність, оскільки вона складалася із суміші багатьох народів, жоден з яких не становив більшості, тому в кожному регіоні Західної України залишалися традиційні для них форми влади й набувала розвитку національна мова. В результаті, на західноукраїнських землях з'являється чимала кількість друкованих видань (україномовних, або двомовних, або на українську тематику).

У Східній Україні у 30-х рр. ХІХ ст. українські діячі часто зазнавали невдалих спроб заснувати українські періодичні видання. У 1830 р. Є. Гребінка намагався дістати дозвіл на видання українського часопису, а також українського додатку до петербурзького журналу «Отечественные записки», але безуспішно. Так само було відмовлено М. Шашкевичу [5, 47–49].

Заснувати в 1834 р. при Київському університеті періодичні видання намагався і М. Максимович, який з цією метою склав програми майбутніх друкованих органів: наукового журналу «Ученые записки», де видавець планував друкувати праці професорів та викладачів університету, і популярний журнал «Киевские новости», зміст якого передбачав короткі відомості про накази й розпорядження влади, новини про найвидатніші події, оголошення про контракти, ярмарки, історичні та археологічні відкриття і тогочасні статистичні дані, що

стосуються Києва, відомості про Київський навчальний округ і про університет Св. Володимира з конспектами лекцій, які тут читаються, політичні новини з іноземних газет і журналів, огляд найкращих книг, що будуть друкуватися в Києві та за кордоном, повідомлення про найважливіші відкриття у науці, мистецтві та промисловості.

Однак спроба М. Максимовича залишилася невдалою переважно через фінансові проблеми. Незважаючи на це, сама ідея видавати подібний друкований орган була досить важливою, оскільки «Киевские новости» мали стати першим (!) періодичним літературним виданням у Києві (тобто, власне в Україні, а не загалом у Російській імперії). У 30-х рр. XIX ст. періодичні видання існували тільки в Харкові, де ще у 1817 р. був заснований «Украинский вестник», а у Києві, «у якому так багато широкої культурної діяльності з давніх-давен, навіть у XIX столітті немає жодного друкованого органу, який би відображав його культурне життя, розумове та моральне обличчя міста» [13, 529].

У Києві першими друкованими органами стали духовно-моральний журнал «*Воскресне чтение*», заснований при Київській духовній академії у 1837 р., та «*Кієвскіє губернскіє ведомости*». Ще в 1884 р. критик журналу «Кієвская старина» В. Науменко справедливо зазначав, що відсутність періодичних видань у місті, де в 1834 році був відкритий університет і відзначався загальний підйом розвитку науково-літературної думки, не є природним [13, 530].

Але, враховуючи історичні події того часу, цю ситуацію легко пояснити: царський уряд після декабристського бунту дуже боявся нових повстань і в 1826 р. видав новий «Цезурний устав», до якого після Французької революції 1830 р. були внесені жорсткі зміни. Як зауважує М. Тимошик, у новому статуті «відчувається прагнення влади не лише обмежувати й гальмувати розвиток громадської думки, а й спрямовувати її у потрібне русло» [18, 154]. Наслідком такої політики стала відсутність протягом тривалого часу (понад тридцять років) українських часописів на східноукраїнських землях. Натомість українська інтелігенція вдається до інших засобів поширення українського слова та творів на українську тематику — видання альманахів.

Альманахи давали змогу в несприятливих для українського слова умовах хоч інколи друкувати твори українських письменників («*Сніп*», «*Ластівка*», «*Южно-русскій зборнік*», «*Кієвлянин*» та ін.). Серед активних організаторів і авторів альманахів були Г. Квітка-Основ'яненко,

І. Срезневський, М. Максимович, Є. Гребінка, А. Метлинський, Т. Шевченко, П. Куліш, Л. Глібов та ін.

У числі перших вагомих альманахів 30-х рр. XIX ст. варто назвати «Украинский альманах» (1831) І. Срезневського та «Утреннюю звезду» (1833–1834) І. Петрова, які виходили в Харкові. Вони містили тематично українські літературні й наукові праці, фольклорні твори українською та російською мовами. Відомий сучасний дослідник української журналістики І. Михайлин робить акцент на тому, що ці видання втілювали провідну ідею Харківської школи романтиків, яка «полягала в захисті літературного статусу української мови, у доведенні того, що вона не є наріччям російської чи польської мов, а володіє повноцінною самостійністю» [12, 83]. Саме ці друковані органи стали першими зразками альманахової журналістики та започаткували традиції оформлення такого типу видань: поєднання матеріалів двома мовами, розташування художніх творів поруч із науковими розвідками тощо.

На початку 40-х рр. XIX ст. розвиток альманахової журналістики триває.

У 1841 р. виходить «Ластівка» Є. Гребінки — перший український альманах у Петербурзі, який у 1842 р. на західноукраїнських землях продовжив видавати М. Шашкевич. Тут друкувалися твори відомих українських письменників: Т. Шевченка, Л. Боровиковського, В. Забіли, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Куліша та інших.

Протягом 1843–1844 рр. у Харкові і Петербурзі було надруковано чотири книжки «Молодика» І. Бецького, де російською й українською мовами було вміщено художні твори українських письменників, переклади, наукові розвідки з української історії, етнографії і вперше — з історії літератури.

Існували і альманахи розважального характеру, наприклад, «Сніп», що виходив у Харкові в 1841 р. і містив літературні твори українських письменників для читання на новорічні свята.

Саме на цей період припадає вихід у Києві двох перших книг «Києвлянина» М. Максимовича (1840 і 1841 роки), який за своїми програмними положеннями перегукується з «Києвськими новостями». Альманах посів помітне місце в історії української видавничої справи і журналістики, незважаючи на незначну кількість випусків (всього лише три). Передусім ідеться про тематичну насиченість публікацій та їхній високий науковий рівень. Найчастіше тут друкувалися статті

суто історичні або топографічні. Крім цього, авторів цікавили й політичні проблеми (наскільки це було можливо в умовах царської цензури); одна з провідних тем у цьому плані — тема польського поневолення України. Крім того, «Кієвлянин» надрукував багато поезій, різних за своїм змістом, правда, зваживши на вимогу цензури — лише російськомовних.

Слід зазначити, що цензурні утиски завдали М. Максимовичу й моральних, і матеріальних збитків. Аби прискорити випуск альманаху, видавець був вимушений сам доставляти папір у друкарню [15, 121]. Повністю за видання цього числа вдалося розрахуватися лише після його виходу. У листі від 23 лютого 1842 року О. Лазаревський пише М. Максимовичу про виплату боргу: «Бажаннн Ваше виконано: борг друкарні за «Кієвлянина» і за «Історію Р. Словесності» сплачено повністю, а від того гроші днями вислав Вам...» [16, 1–2]

Аналіз причин закриття друкованих органів у XIX ст. дає підстави зробити висновок, що подібні матеріальні та цензурні проблеми спіткали не одного видавця.

Важливим свідченням зростання національної свідомості українців стало створення в Києві у грудні 1845 р. Кирило-Мєфодіївського братства на чолі з М. Костомаровим. Активна громадсько-просвітницька діяльність товариства тривала понад рік, а в березні 1847 р. його було ліквідовано. Після цього в національно-громадському житті Києва, Харкова та інших міст настає тривала пауза з поодинокими спробами видавати друковані органи.

Однією з таких спроб стала поява в Харкові «*Южно-русского зборніка*» А. Метлинського (1848 р.), де видавець не побоявся надрукувати художні твори виключно українських авторів. Не меншим подвигом є видання у Москві третього числа «*Кієвлянина*» М. Максимовича (1850 р.), прозова частина якого була представлена суто науковими статтями переважно з історії України.

За матеріалами «Історії видавничої справи» М. Тимошика, у деяких друкарнях Петербурга, Харкова й Києва у цей період дійсно друкувалися українські видання, але після такого упущення цензори «ставали до рукописів українських авторів дедалі прискіпливішими» [17, 236].

Друга половина 50-х — початок 60-х рр. XIX ст. — це період певного послаблення політичного тиску та цензури. Серед основних причин такого полегшення режиму науковці називають насамперед такі:

- вступ на імператорський престол Олександра II;
- Кримська війна, що виявила багато недоречностей державного устрою;
- бурхлива хвиля селянських виступів [6, 20–21; 12, 151–152].

У сукупності це призвело до проведення царським урядом соціально-економічних реформ, унаслідок чого було дано невелику волю для розвитку громадської думки. Зрозуміло, що цим скористалися національно свідомі українці.

У Петербурзі з'являються *«Записки о Южной Руси»* П. Куліша (1856 р.), де були надруковані наукові праці та літературні твори українською і російською мовами, і літературний альманах *«Хата»* того ж П. Куліша (1860 р.), що вміщував художні твори українських письменників.

У цей період М. Максимович видає першу книгу *«Украинца»* (1859 р.), який, по суті, став продовженням історико-літературного *«Кіевлянина»*, хоча й ширшим за своїм змістом. 11 квітня 1859 р. цензором Гиляровим-Платоновим був підписаний дозвіл на випуск першого тому відновленого *«Кіевлянина»*, однак в останній момент М. Максимович дає виданню іншу назву — *«Украинец»*. На думку В. Лизанчука, цим він продовжив почин діячів Харківського університету з утвердження і поширення слів *«Україна»*, *«український»* у назвах започаткованих ними видань: *«Украинский вестник»* (1816–1819), *«Украинский домовод»* (1817), *«Украинский журнал»* (1824–1825), *«Украинский альманах»* (1831), *«Украинский сборник»* (1838, 1841) [10, 136].

Варто зробити акцент на типові цього видання. Сам М. Максимович писав, що *«Украинец не альманах, а збірник моїх статей наукового змісту... та літературних статей»* [11, 5]. Наголошується на тому, що альманах — це збірник творів різних авторів, а в *«Украинце»* вміщені праці лише самого видавця, якщо не враховувати *«Псалми»*, що були тільки перекладені М. Максимовичем і не є його власним твором.

Другий випуск *«Украинца»* М. Максимович планував здійснити наступного року, але з різних причин (насамперед — брак коштів) *«Украинец»* побачив світ лише через п'ять років (1864) у Києві. Друга книга *«Украинца»* відзначається ще більшим національним спрямуванням, про що свідчать уміщені тут історичні статті М. Максимовича. Отже, можна твердити, що видавець здійснив справді подвиг-

ницьку справу. За слушними зауваженнями М. Тимошика, «перший випуск з'явився після розгрому Кирило-Мефодіївського братства, а другий — після запровадження по всій Російській імперії антиукраїнського Валуєвського циркуляру, який поставив існування українського друкованого слова поза законом» [18, 79].

Основна відмінність «Кієвлянина» і «Українця» від інших альманахів аналізованого періоду полягає в тому, що М. Максимович намагався створити щось на зразок видань персональних творів (особливо це стосується «Українця»). Сучасний дослідник української журналістики І. Михайлин наголошує на негативному результаті, який дала спроба систематизовано видавати власні твори: «Журналістський досвід М. Максимовича <...> засвідчив неможливість існування персонального наукового періодичного видання, присвяченого проблемам стародавньої історії, коли суспільство тягнулося до політично актуальної, публіцистичної інформації» [12, 144].

«Українець» отримав чимало негативних рецензій від сучасних йому критиків (на відміну від читачів, серед яких видання М. Максимовича користувалося неабиякою популярністю). Це пояснюється національним спрямуванням «Українця», що отримав негативні рецензії російських критиків, але на сучасному етапі ми з повагою можемо високо оцінити значення цього видання для трактування подій історії України.

Схожа ситуація була і з тим, як громадськість сприйняла «*Основу*» П. Куліша, що виходила в Петербурзі у 1861–1862 рр. Це був солідний журнал, у якому друкувалися твори художньої української літератури, наукові, публіцистичні та літературно-критичні матеріали. В. Ігнатієнко справедливо називає «*Основу*» серйозним етапом розвитку української преси, враховуючи той історичний факт, що саме після цього видання у 1863 році українське друковане слово підпало під цілковиту заборону [6, 21]. «*Основа*» мала українське спрямування, що спричинило вороже ставлення російських критиків і царської цензури, але велику прихильність українських читачів.

Загалом для ХІХ ст. показово, що видання, які мали національне підґрунтя і стосувалися українських інтересів, мали більшу популярність у читачької аудиторії і Східної, і Західної України (наприклад: «*Зоря Галицька*» за часів редагування Б. Дідицького й М. Савчинського, «*Кієвлянин*», «*Українець*», «*Хата*», «*Основа*») порівняно з москво-

фільськими друкованими органами (*«Зоря Галицька»* за часів редагування С. Шеховича, *«Лада»*, *«Семейная библиотека»*).

Варто назвати ще два видання, які виходили в Україні у цей період (1861–1862 рр.): перший український рукописний часопис студентів Київського університету *«Самостайне слово»* і *«Черниговській листок»* Л. Глібова, який після припинення виходу *«Основи»* став єдиним українським періодичним виданням.

Характерною ознакою східноукраїнської журналістики 30–60-х рр. XIX ст. є те, що в цей час домінують альманахи над власне інформаційними виданнями. Навіть часописи дуже часто були схожими на літературні альманахи, а не соціально-політичні друковані органи, наприклад, *«Черниговській листок»*. І. Михайлин обґрунтовує це тим, що українське громадянство «вбачало в літературі спосіб виховання національної свідомості в позбавленому державності народі, покладало на літературу націобудівну функцію» [12, 222].

Незважаючи на певні послаблення цензурного тиску в кінці 50-х — на початку 60-х рр., царський уряд пильно стежив за друкованими виданнями. Головне управління цензури навіть постановило друкувати твори українською мовою російськими літерами. На думку М. Тимошика, у такий спосіб готувався ґрунт для заборони української мови Валувєвським циркуляром 1863 року [17, 240].

У Західній Україні українське відродження розпочалося ще в 20-х рр. XIX ст. Поруч з духовенством поволі з'являється й світська інтелігенція (вчителі, юристи, науковці, письменники та чиновники), які починають розгортати діяльність, спрямовану на пробудження національної свідомості, шанування рідної мови й культури. Осередком такої діяльності спочатку стало м. Перемишль, а потім — Львів, де було організовано гурток, що згодом дістав назву *«Руська трійця»*. Відомо, що члени цього гуртка в 1834 р. планували видавати альманах *«Зоря»*, який містив би народні пісні, художні твори й наукові статті. Однак через заборону духовної цензури не було надруковано жодного числа, а видання перенесено до Будапешту, де в 1836 р. (з датою 1837 р.) світ побачила перероблена й оновлена *«Зоря»* — *«Русалка Дністрова»*. Видання містило українські народні пісні, вірші, історичні статті, фольклорні матеріали, написані українською мовою. Після виходу альманаху цензура конфіскувала 80 % накладу, а самі видавці зазнали переслідувань і матеріальних збитків.

Від «Русалки Дністрової» до 1848 р. у Західній Україні не існувало жодного друкованого органу, якщо не враховувати спробу Й. Левицького видавати в 1845 р. «*Духовное чтение*», який він так і не надрукував, незважаючи на одержаний дозвіл [6, 24].

Революція 1848 р., що охопила більшу частину Європи, докорінно змінила умови культурного розвитку і сприяла національному відродженню українців: вони дістали нагоду для свого самовизначення як окремої нації і заснування національних установ. Головним наслідком стало те, що австрійський уряд, бажаючи залучити українців до боротьби проти поляків, «почав загравати з українськими громадськими проводирями, а в результаті створилися добрі умови і для розвитку преси» [6, 26].

Влада не тільки не переслідує, а навпаки — сама ініціює випуск друкованих органів українською мовою, намагаючись наблизити її до народної. З 1850-го року з'являються урядові видання: «*Земській Правительственный Вестник для Королевства Угорщины*» (Будин), «*Общий Законов Государственных и Правительства Вестник для Цесарства Австрии*» (Відень), «*Общий Законов Краевых и Правительства Вестник для Корунного краю Буковины*» (Чернівці). Назви й географія видань уможливило зробити висновок, що уряд намагався обслуговувати усі підвладні йому території, хоча слід констатувати, що ця справа не набула широкого розвитку.

У Львові була заснована Головна Руська Рада, що стала першою українською політичною організацією на західних землях. Фактичним періодичним виданням Ради була «*Зоря Галицька*», що почала виходити з 1848 р. і стала першим українським політичним тижневиком. Інформаційна політика цього друкованого органу полягала в боротьбі за національну мову та конституційні права українців. Часопис згуртував навколо себе представників літературного, наукового й політичного життя. Однак за дев'ять років існування цього видання декілька разів змінювалися його головні редактори, а відтак й інформаційна політика. Так, за часів редагування А. Павенцького (1848–1850) і М. Савчинського (1854–1855) «*Зоря Галицька*» мала український народний ґрунт, підтримувала українську науку й літературу та користувалася великою популярністю у читачів. Б. Дідицький (1852–1854) намагався провадити подвійну політику, щоб догодити обом таборам передплатників: і національно спрямованим, і мо-

сквофілам, у результаті чого втратив чималу кількість аудиторії. Під редакцією С. Шеховича (1854, 1856–1857) часопис популяризує ідеї москвофілів, а відтак занепадає передплата й видання припиняє своє існування.

Сучасний дослідник історії української преси І. Крупський справедливо називає «*Зорю Галицьку*» серед національно-патріотичних видань України, на сторінках яких друкувалися матеріали, що виразно засвідчували єдність українського народу, розділеного між Російською та Австрійською імперіями [9, 62].

На протипагу Головній Руській Раді під впливом поляків того ж 1848 р. у Львові було засновано політичне товариство «Собор Руський», який видавав свій друкований орган — «*Дневник Руський*» за редакцією І. Вагилевича. На жаль, слід констатувати, що характерною ознакою і цього видання, і «*Зорі Галицької*» (за редагування С. Шеховича) було те, що вони не завжди давали повну адекватну інформацію про події у світі і своєму регіоні, а відтак не відповідали вимогам сучасного політичного життя.

Характерною ознакою західноукраїнської преси аналізованого періоду є те, що на ній відчутний і польський вплив, і російський. І. Михайлин акцентує увагу на тому, що слід враховувати не тільки негативні, а й позитивні наслідки україно-польського суперництва на теренах Австрійської імперії. «Поляки з огляду на свою вищу політичну зрілість, — зазначає науковець, — подавали українцям приклад гартування національного духу й показували шлях, по якому треба йти у відстоюванні своїх національних прав» [12, 225].

Російські впливи набули особливого загострення з 1851 р., коли почало поширюватися так зване москвофільство, основним постулатом якого стала державно-політична єдність із російським народом і Російською імперією. Зрозуміло, що ідеї москвофілів були репрезентовані у друкованих виданнях, наприклад, у таких, як «*Зоря Галицька*» (за часів редагування С. Шеховича), «*Лада*» (1853), «*Семейная библиотека*» (1855–1856) та ін.

Кількість політичних часописів загалом була незначною. Однак крім «*Зорі Галицької*» та «*Дневника Руського*» існували й інші, які трактували українську культуру як окрему національну одиницю, відмінну від російської і польської. Так, у січні 1849 р. починає виходити інформаційно-політична газета «*Новини*» (1849) за редакцією І. Гуша-

левича, яка в березні припиняє своє існування, а її редактор започатковує нове видання — *«Пчола»*. Незважаючи на те, що цей друкований орган був не політичною газетою, а літературним тижневиком, тут друкувалися національно спрямовані роботи як місцевих авторів, так і письменників із східноукраїнських земель.

Згідно з відомостями, опублікованими в наукових студіях початку XX століття [6, 27–32; 5, 55], на західноукраїнських землях у 50-х рр. XIX ст. спостерігається тенденція до збільшення кількісних і якісних показників української преси. У Львові, Чернівцях та інших містах зростає кількість часописів.

Важко переоцінити події 1848 р. для виникнення національної преси українською мовою. Ще дослідники початку XX ст. [1; 5; 6; 8] робили акцент на важливості таких західноукраїнських видань, як *«Зоря Галицька»* (перший національний український часопис українською мовою) і *«Пчола»* (перший український періодичний літературно-науковий журнал).

Домінантною ознакою преси у Західній Україні 1848–1859 рр. була перевага газетних видань над журнальними. Серед газет більш розвиненими були тижневики (*«Зоря Галицька»*, *«Пчола»*), а також ті, що виходили двічі чи тричі на тиждень (*«Новини»*, *«Галичо-Рускій Вестникъ»*). Саме ці друковані органи намагалися висвітлювати всі сторони культурно-національного, політичного та економічного життя українського суспільства.

Ще однією характерною рисою цього періоду є те, що пресу Західної України можна поділити на дві групи, кожна з яких ілюструє розвиток громадської думки, що була репрезентована на сторінках друкованих органів:

1) *незалежна громадська преса* — виходила здебільшого у Львові та зростала кількісно з 1848 до 1854 року, потім поволі почала зникати, внаслідок чого в 1859 році у Львові не існувало жодного видання;

2) *урядова преса* — видавалася в основному в Чернівцях та Відні й поступово витіснила громадську пресу (станом на 1859 р. виходило чотири урядових органи для українців).

Аналіз історичних подій, на тлі яких розвивалася західноукраїнська преса, засвідчує, що основними причинами такої ситуації слід назвати: по-перше, протистояння українських сил (москвофілів і народо-вців); по-друге, реакція і натиск на громадську пресу з боку уряду.

Наступна хвиля українського відродження, а відтак і зростання української громадської преси, починається з 1859 року. Саме в цей час народницька течія бере перевагу над москвофільською. Особливо це посилилось після Валуєвського циркуляру 1863 року, коли найкращі мистецькі сили Східної України, не маючи можливості розвиватися на своїй території, почали спрямовувати зусилля на допомогу західноукраїнській пресі.

Отже, порівняльний аналіз української преси 30–60-х рр. XIX століття уможлиблює виявлення відмінних і спільних ознак, які властиві друкованим виданням Східної і Західної України.

Відмінні риси

Період	Східна Україна (під владою Російської імперії)	Західна Україна (під владою Австрійської імперії)
Загальна характеристика аналізованого періоду	Царський уряд проводив політику русифікації і пильно стежив за друкованим словом. Унаслідок цього українським діячам не вдалося повністю реалізувати свій видавничий потенціал, не зважаючи на певні послаблення цензурного тиску у другій половині 50-х — на початку 60-х рр. XIX ст. Переважають альманахові видання.	Політика Австрійського уряду давала можливість розвивати національну пресу . Водночас друковані видання у Західній Україні піддавалися впливам і польської, і російської культур . Переважають видання газетного типу.
Кінець 20-х — початок 30-х рр.	Спостерігається тенденція до відмови царського уряду видавцям випускати українські періодичні видання, наслідком чого стає виникнення альманахової журналістики як альтернативи часописам.	Початок українського відродження, що сприяло розвитку національної громадської думки. Найбільш характерним свідченням цього стала поява «Русалки Дністрової».
30–40 рр.	Розвиток альманахової журналістики, зачинателями якої справедливо вважають І. Срезневського, Є. Гребінку, М. Максимовича, А. Метлинського.	Від конфіскації цензурою «Русалки Дністрової» (1837 р.) до 1848 р. не існувало жодного друкованого органу.

Період	Східна Україна (під владою Російської імперії)	Західна Україна (під владою Австрійської імперії)
Кінець 40-х — початок 50-х рр.	Найбільшим натиском на українство під час аналізованого періоду є ліквідація Кирило-Мефодіївського братства в 1847 р. Це мало негативні наслідки для розвитку преси на східноукраїнських землях: майже повна відсутність друкованих видань до початку 60-х років XIX століття . Як виняток можна назвати «Южно-русскій зборнік» А. Метлинського (Харків), третє число «Кієвлянина» М. Максимовича (Москва), «Записки о Южной Руси» П. Куліша (Петербург).	У кінці 40-х — на початку 50-х років зростає кількість часописів як наслідок політичного й культурного руху, започаткованого після повстання 1848 року, що охопило більшу частину Європи. Однак якість видань цього часу є неоднорідною. Деякі друковані органи (зокрема політичні часописи «Зоря Галицька», «Дневник Руський») не завжди відповідали потребам політичного життя українців у зв'язку з недостатньою кількістю інформації про події у світі та регіоні, а також відсутністю ґрунтовних розвідок про розв'язання тогочасних соціальних і політичних питань.
Друга половина 50-х — початок 60-х рр.	Спостерігається певне послаблення цензурного тиску на українську видавничу справу, що дало можливість подвижникам надрукувати низку альманахів, збірників, а також розвивати громадсько-політичну та літературну думку («Украинец» М. Максимовича, «Записки о Южной Руси», «Хата», «Основа» П. Куліша, рукописний часопис студентів Київського університету «Самостайне слово», «Черниговській листок» Л. Глібова). Однак таке зменшення уваги з боку царського уряду тривало не довго — лише до 1863 року, тобто року виходу Валуєвського циркуляра.	У 50-х роках XIX ст. починається протистояння двох українських угруповань — народо-вців і москвофілів , що наклало відбиток на друковані виданнях: перші репрезентували національні думки й настрої, пропагували народну мову («Пчола»), другі були спрямовані на російську культуру («Зоря Галицька» за редакції С. Шеховича, «Лада», «Семейная бібліотека»). Це, а також утиски з боку уряду, призвело до зменшення кількості видань незалежної громадської преси, відновлення якої починається лише з 1859 року.

Спільні риси

1. Ініціаторами видання української преси в обох частинах України були переважно **громадські товариства**, за винятком офіційних друкованих органів Австрійського уряду в 50-х рр.

2. Вивчення структури альманахів дає підстави зробити висновок, що вони мали спільні змістові елементи:

- уміщення матеріалів двома мовами: українською і російською;
- поєднання в одному числі різних матеріалів: художніх творів (прозових і поетичних) поруч з науковими розвідками (в основному літературними та історичними) тощо.

3. Проаналізувавши популярність різних видань середини ХІХ ст., можна зробити висновок про **читацькі уподобання** тогочасного українського суспільства: значно посилюється інтерес до української тематики (насамперед, до літератури та історії). Широкою популярністю користуються видання національного спрямування, яким програють проросійські друковані органи (зрозуміло, що перші піддаються нищівній критиці російських оглядачів та зазнають утисків від царської цензури).

4. Найбільш типовими **причинами припинення існування** друкованих видань аналізованого періоду на обох частинах України були такі:

- брак коштів у видавців;
- цензурні утиски;
- відсутність чіткої інформаційної політики видань;
- подача неповної інформації про події в країні та невідповідність розвитку тогочасного суспільного життя (стосується політичних часописів).

Безперечно, одним із вирішальних завдань вивчення історії української преси є пошук нових джерел для її дослідження. Відтак, значний масив друкованих видань ХІХ ст., що зберігається у приватних колекціях, музеях та фондах бібліотек різних країн світу, а також рукописні матеріали і документи, які знаходяться в архівах колишніх цензурних управлінь, відкривають широкі перспективи для подальшого осмислення проблеми становлення і розвитку українського друкованого слова.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Грінченко Б.* Тяжким шляхом. Про українську пресу / Б. Грінченко. — К. : Друкарня 1-ої Київськ. Друкарськ. Спілки Трьох свят., 1912. — 74 с.
2. *Гутковський В.* Українська журналістика на західноукраїнських землях : державотворча функція, тематичні аспекти (1848–1919 рр.) : [Історико-політичний нарис / В. Гутковський, І. Крупський, О. Олексин]. — Львів : Вільна Україна, 2001. — 136 с.
3. *Дмитрук В.* Нарис з історії української журналістики ХІХ ст. : [посібник для студентів факультету журналістики] / В. Дмитрук. — Львів : Вид-во Львівського університету, 1969. — 146 с.
4. *Єфремов С.* Вне закона : к истории цензуры в России / С. Єфремов // Літературно-критичні статті. — К. : Дніпро, 1993. — С. 14–47.
5. *Животко А.* Історія української преси [упоряд., авт. іст. — біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик] / А. Животко. — К. : Наша культура і наука, 1999. — 368 с.; ім. пок. («Літературні пам'ятки України»).
6. *Ігнатієнко В.* Українська преса (1816–1923 рр.) : Історико-бібліографічний етюд / В. Ігнатієнко. — Х. : Держвидав України, 1926. — 76 с.
7. *Кієвлянин, альманах, изданный Максимовичем.* — К. : Университетская типография, 1840. — Кн. 1. — 253 с.
8. *Кревецький І.* Початки преси на Україні (1776–1850) / І. Кревецький. — Львів : Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1927. — 26 с.
9. *Крупський І.* Національно-патріотична журналістика України (друга половина ХІХ — перша чверть ХХ ст.) / І. Крупський. — Львів : Світ, 1995. — 184 с.
10. *Лизанчук В.* Кайдани ще кують : Факти, документи, коментарі про російщення в Україні : [допов. вид. : Лизанчук В. Навічно кайдани кували. — Львів, 1995. — 416 с.] / В. Лизанчук. — Львів : НВП «Місіонер», 2004. — 992 с.
11. *Максимович М.* Объяснение г-ну Гатцуку о моём «Украинце» // Московские ведомости. — 1859. — № 105. — С. 5–6.
12. *Михайлин І.* Історія української журналістики ХІХ століття : [підруч.] / І. Михайлин. — К. : Центр навчальної літератури, 2003. — 720 с.
13. *Науменко В.* К истории газетно-журнального дела в Киеве // Киевская старина. — 1884. — Т. 10. — С. 529–534.
14. *Низовий М.* Українська статистика друку : основні етапи становлення та розвитку / М. Низовий. — К. : Книжкова палата України, 2002. — 95 с.
15. О напечатании книги «Кієвлянин», часть 2-ая, изданная М. Максимовичем // Державний архів м. Києва. — Ф. 16. — Оп. 465. — Од. зб. 2716.
16. Письмо О. Лазаревского М. Максимовичу про виплату долга за издание «Кієвлянина» // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського НАН України. Інститут рукописів. — Ф. III. — Од. зб. 5134 – 5135.

17. *Тимошик М.* Історія видавничої справи : [підруч.] / М. Тимошик. — [2-ге вид., випр.]— К. : Наша культура і наука, 2007. — 496 с.
18. *Тимошик М.* Її величність — книга. Історія видавничої справи Київського університету. 1834–1999 : [моногр.] / М. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 1999. — 308 с.
19. *Федченко П.* Преса та її попередники : Історія зародження й основні закономірності розвитку / П. Федченко. — К. : Наукова думка, 1969. — 350 с.
20. *Франко І.* Нарис історії україно-руської літератури до 1890 р. / І. Франко // Збір. творів : У 50 т. — К. : Дніпро, 1984. — Т. 41. — С. 194–470.